İslam İlimleriyle Üniversitenin Buluştuğu Kurum: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

The Faculty of Divinity at Ankara University: The Institutional Convergence of Islamic Sciences and University Culture

Cemal Tosun

ORCID: 0000-0002-9941-4769 | ROR ID: https://ror.org/01wntqw50 | E-Posta: tosun@divinity.ankara.edu.tr

Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi, Ankara, Türkiye

Ankara University, Faculty of Divinity, Religious Education, Ankara, Türkiye

Atıf Bilgisi | Citation

Tosun, Cemal. "İslam İlimleriyle Üniversitenin Buluştuğu Kurum: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi" Dini Araştırmalar 70/Ankara Özel Sayısı (Şubat 2026), 15-50.

Tosun, Cemal. "The Faculty of Divinity at Ankara University: The Institutional Convergence of Islamic Sciences and University Culture ." Religious Studies 70/Ankara Special Issue (February 2026), 15-50.

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi | Date of Submission: 15.12.2025
Kabul Tarihi | Date of Acceptance: 26.02.2026
Yayım Tarihi | Date of Publication: 28.02.2026

Değerlendirme: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Date of Publication: Double anonymized - Two External

Benzerlik Taraması: Yapıldı – İntihal.net

Plagiarism Checks: Yes – İntihal.net

Etik Beyan: Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Ethical Statement: It is hereby declared that scientific and ethical principles were adhered to during the preparation of this study and that all studies used are cited in the bibliography.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir.

Ethics Committee Approval: This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained through literature review/published sources.

Yapay Zekâ Bildirimi: Yazar, bu çalışmayı oluştururken yapay zekâ destekli teknolojileri kullanmadığını beyan etmiştir

Declaration of AI Use: The author declared that no AIassisted technologies were used in the creation of this article.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Etik Bildirim: diniarastimalar98@gmail.com

Complaints: diniarastimalar98@gmail.com

Öz

Türk üniversitesinin geçmişi, fikrî olarak 1845'e kadar uzansa da faaliyete geçme denemeleri 1863'te başlar; ancak sürdürülebilir bir kuruluş 1900 yılında Darülfünun-ı Şahane ile gerçekleşir. 1900 yılına gelinceye kadar yapılan üniversite açma denemelerinde bir İslam İlahiyatı Şubesi/Fakültesi yer almamıştır. İslam İlahiyatı üniversite bünyesine ilk defa 1900'de açılan Darülfünunda, Ulum-ı Aliye-i Dinîye şubesi olarak yer bulmuştur. Ancak bu şube 1914 yılında medreseye nakil olunmuştur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile 1924 yılında, Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından İlahiyat Fakültesi adıyla yeniden üniversitede açılan yükseköğretim kurumu da ancak 1933 yılına kadar yaşatılabilmiştir. On altı yıllık sürecin ardından, 1949 yılında İlahiyat Fakültesi Ankara Üniversitesi bünyesinde tesis edilmiştir. Günümüzde yaşayanlar arasında ilk olan bu Fakülte Türk Yükseköğretiminde, İslam İlahiyatının kurulup gelişmesinin öncüsü ve örneği olmuştur. Akademik yapılanmadan program geliştirmeye, akademisyen yetiştirmeye ve örgün ve yaygın din eğitiminde ve din hizmetleri alanlarında her düzeyde hizmet üreterek bir temel ve gelenek oluşturmaya kadar uzanan bu öncülük ve örneklik, "Ankara İlahiyat" adı ile markalaşmış ve fakülteyi evrensel düzeyde tanınır seviyeye ulaştırmıştır. Ankara'nın ve Ankara Üniversitesinin çok önemli bir değeri olan İlahiyat Fakültesi sadece Türkiye'de değil Türk Cumhuriyetlerinde ve akraba topluluklarında İslam İlahiyatının kurulup gelişmesinde doğrudan veya dolaylı katkılar sunmuştur ve sunmaya devam etmektedir. Bu katkıları Türk dünyasının İslam İlahiyatı alanındaki iş birliğini güçlendirmektedir. Üniversitede İslam İlahiyatı konusunda Ankara İlahiyatta oluşan gelenek, bilimsel-akademik yaklaşım, metodoloji ve üretilen eserlerle ortak bir kültürün oluşmasına katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimler

Ankara İlahiyat, İlahiyat Fakültesi, Darülfünun İlahiyat Fakültesi, Ankara Okulu, İslam İlahiyatı.

Abstract

While the ideological foundations of the Turkish university date back to 1845, its first concrete attempts began in 1863, and a sustainable institutional form was achieved only in 1900 with the establishment of the Darülfünun-ı Şahane (Imperial University). In the university initiatives undertaken prior to 1900, no Faculty of Islamic Divinity was included. Islamic Theology was first incorporated into the university structure of the Darülfünun, established in 1900, as the department of Ulum-ı Aliye-i Diniye (Sciences of High Religion). In 1914, however, this department was transferred to the medrese (Islamic college) in 1914. Reopened in 1924 by the Republic of Turkey under the name Faculty of Divinity following the landmark Law on the Unification of Education, the institution survived only until 1933. After an interval of sixteen years, the Faculty of Divinity was established within Ankara University in 1949. As the first of the faculties still in existence today, it assumed a pioneering role and served as a model for the development of Islamic Divinity (Theology) in Turkish higher education. Through its pioneering and exemplary role in academic structuring, program development, the training of scholars, and the provision of services in both formal and non-formal religious education, the faculty established a strong institutional tradition, became identified with "Ankara İlahiyat," and attained global recognition. As a significant institution for both Ankara and Ankara University, the Faculty of Divinity has contributed—and continues to contribute—to the development of Islamic Divinity in Turkey, as well as in the Turkic Republics and related communities. These contributions strengthen cooperation in Islamic theology across the Turkic world. The tradition, methodological approach, and scholarly output developed at Ankara İlahiyat have also played a significant role in shaping a shared academic culture within the university.

Keywords

Ankara Divinity, Faculty of Theology, Darülfünun Faculty of Theology,

Ankara School, Islamic Theology.

Giriş

Ankara, Türk Devletler Topluluğu (TDT) tarafından 2026 yılı turizm başkenti olarak ilan edildi. Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy TDT'nin bu kararını şu sözlerle duyurdu: "Ankara, zengin mirası, müzeleri, sanat kurumları ve kültürel çeşitliliği ile Türk dünyasının ortak hafızasını yansıtan nadir şehirlerden biridir." (İletişim Başkanlığı, 1 Temmuz 2025).

Zengin mirası ve ortak hafızası itibarıyla Ankara'yı Türk dünyasının nadir şehirlerinden biri kılan özelliklerinden biri, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924'te açılıp 1933'te kapatılan İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesinden sonra 1949'da açılan ve hayatiyetini kesintisiz devam ettiren ilk ilahiyat fakültesi olarak Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne (AÜİF) sahip olmasıdır. Türkiye Cumhuriyeti yükseköğretiminde sürdürülebilir İslam ilahiyatı tecrübesini temsil eden bu fakülte, akademik yapılanması, üniversite kurumuna uygun öğretim programları ve akademik bilim ve eğitim yaklaşımlarıyla Türkiye'de olduğu kadar Türk ve İslam dünyasında da önemli bir yeri haizdir. Türkiye'de mevcut İlahiyat Fakültelerinin ilki olan Fakülte, aynı zamanda akademik yapıları, programları ve bilim anlayışları itibarıyla diğer ilahiyat fakültelerinin membaı ve destekçisi olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Türk devletleri ve topluluklarındaki İslam ilahiyat eğitiminin kurulmasında ve kurumsallaşmasında da Ankara İlahiyat doğrudan ve dolaylı olarak katkıda bulunmuştur.

Ankara İlahiyatı küresel çapta İslam İlahiyatı alanında "Ankara Okulu" olarak nitelendirenler bulunmaktadır (Kutlutürk vd., 2019, 515-517). Bunun yanında 2000'li yıllarda AÜİF öğretim üyeleri tarafından hazırlanan örgün din eğitimi programındaki yeni yaklaşım "Ankara Modeli" olarak tanımlanmıştır. (MEB, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programları ve Bir Uygulama Örneği (Ankara Modeli), Ankara: MEB Yayınları, 2002.) Ayrıca "Ankara İlahiyat" ismi sadece bir fakülte nitelemesinin ötesinde, Türkiye'deki yüksek din eğitimine ilişkin köklü bir ekol ve yaklaşımı yansıttığını ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. (Çapcıoğlu-Çapcıoğlu, 2022, 824) QS sıralamasında İlahiyat ve Din Bilimleri alanında

dünya çapında ilk 100 içinde yer alması (2023) ve bu sıralamaya giren Türkiye'deki tek ilahiyat fakültesi olması, Ankara İlahiyatın kendisine gösterilen bu değeri hak ettiğini göstermektedir (AÜİF, 15 Kasım 2025).

Ankara İlahiyat hakkında çok sayıda yazı yayımlanmıştır. Hilmi Ziya Ülken tarafından 1961'de yayınlanan makale bunların ilklerindedir (Ülken, 1961; Ünal, 2019, 7). Tayyip Okiç de 1969'da Fakülteye dair bir makale kaleme almıştır (Okiç, 2021). Daha sonra İlahiyat Fakültesinin 40. (Koştaş 1989), 50. (Koştaş, 1999), 60. (Ay- Çetin, 2009), 70. (Baş vd. 2019) yılları münasebetleriyle yayınlanan eserler Fakülteyi çeşitli açılardan ele alan çok sayıda yazıyı içermektedir. Cumhuriyetin 100. Yılı münasebetiyle fakültenin hazırladığı üç kitap Ankara İlahiyat hakkında önemli veri sunmaktadır (Aycan vd., 2023a; 2023b; 2023c). Bunun yanında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi konulu özel sayı yayımlayan dergiler de olmuştur.[1] Söz konusu yayınlardan Ülken, Okiç, ve Koştaş'a ait eserlerin Fakültenin kuruluş yıldönümleri münasebetiyle yazılmış müstakil makaleler oldukları; Ay-Çetin ve Baş editörlüğünde yayınlanan eserlerin de kuruluş yıldönümleri çerçevesinde hazırlanmış çeşitli tebliğ ve/veya makaleleri muhtevi kitaplar oldukları; Aycan ve diğerleri editörlüğünde hazırlanan üç kitabın ise Cumhuriyetin yüzüncü yılında, genel olarak Türkiye'de ilahiyat eğitiminin özelde ise Ankara ilahiyatın akademik-bilimsel, eğitimsel, toplumsal ve din eğitimi ve hizmetleri idaresine yönelik katkılarını ulusal ve uluslararası düzeyde ele alan bölüm yazılarından müteşekkil oldukları tespit edilmektedir.

Ülken makalesinde (1961) İlahiyat Fakültesi fikrinin İslam ilimlerinin modern ilim zihniyetiyle okutulması ihtiyacından doğduğunu ve bu sürecin 1846'dan itibaren gelişimini anlatmaktadır. Darülfünun İlahiyat Fakültesinin kuruluşu, mevzuatı, dersleri ve hocaları hakkında bilgi vermektedir. Daha sonra bugünkü İlahiyat Fakültesi başlığı altında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin kuruluşu, TBMM görüşmeleri, ilk programları, 1960'a kadarki

[1] *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi,* 2/1, 2009.

yıllık mezun sayıları ile mezunların istihdam alanları ve Fakülte yayınları hakkında bilgi vermektedir.

Okiç, Fakültenin yirminci yılı münasebetiyle yazdığı yazıda, Fakültenin öğrenci sayılarını ve din eğitimi alanındaki gelişmeleri anlatırken, Batı'da bazı kesimlerin Türkiye'de başlayan ilahiyat eğitiminden hem başarılı olamayacağı hem de başarılı olursa misyonerlik faaliyetlerine engel teşkil edebileceği açılarından şüphe içinde olduklarını ama İlahiyat Fakültesinin her türlü zorluğa rağmen başarılı olduğunu tecrübelerine dayalı olarak ve biraz da duygusal şekilde anlatmaktadır (Okiç, 2021, 344). Bu anlatıları arasında ilk dersler, hocalar ve fakülte mezunlarından yetişen asistanlar ve öğretim üyeleri hakkında tecrübeleri de yer almaktadır.

Koştaş'ın yazıları yükseköğretimde din öğretiminin kuruluş ve gelişim tarihi içeriklidir. Osmanlı dönemi gelişmelerini, Darülfünun İlahiyat Fakültesi gelişmelerini ve Ankara İlahiyat Fakültesinin kuruluşu ile ilgili gelişmeleri ele aldıktan sonra makalelerin yazıldığı yıl dönümlerindeki mevcut durum hakkında bilgiler vermektedir.

Baş vd. ile Aycan vd. editörlüğünde hazırlanan kitaplarda Fakültenin tarihsel gelişimi yanında, akademik yapılaması, kürsülerin, bölümlerin ve anabilim dallarının kuruluşları, gelişmeleri, akademisyenleri ve akademik katkıları; öğretim programlarının geliştirilmesi; Fakültenin toplumsal katkıları, ilahiyat alanındaki gelişmelere katkıları, din eğitimi ve din hizmetlerine katkıları, uluslararası düzeydeki katkıları ve tanınırlığı vb. konularda bilgiler verilmekte ve değerlendirmeler yapılmaktadır.

Bu makalenin konusu, Türkiye'de İslam İlimlerinin Üniversitede yer bulma arayışları tarihsel sürecini Osmanlı'dan Günümüze ele alarak Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde eriştiği durumu bilimsel-akademik boyutlarıyla ortaya koymaktır. Amacı ise, 2026 yılında TDT tarafından Türk Devletleri kültür başkenti ilan edilen Ankara'nın sahip olduğu Türkiye

Üniversitelerinde yaşayanlar arasında ilk ve kurucu olan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bir kültürel miras ve zenginlik olarak tespit ederek Türk Devletleri ve Toplumları için sağlayabileceği katkıları vurgulamaktır. Makalede Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, konuyla ilgili literatürden istifade edilerek, Türk Dünyası Turizm Başkenti olarak Ankara'nın ilahiyat alanındaki zengin mirası ve ortak hafızası bağlamında ele alınacaktır. Makale alan yazın taraması ve doküman analizine dayalı betimleyici bir nitel çalışmadır.

1. Medreseden Üniversitede İlahiyat Fakültesine

Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde, eğitim siteminde Darülfünunun/Üniversitenin açılışı ve burada İlahiyat Fakültesinin yer bulması serüveni incelemeye değer bir konudur ki, bu serüven 1949'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin kuruluşu ile sürdürülebilir bir sonuca erişmiş gözükmektedir. Özetle anlatmak gerekirse: Osmanlı'da Darülfünun/Üniversite fikri, bilindiği kadarıyla, 1845 yılında oluşturulan Muvakkat Maarif Meclisi tarafından hazırlanan ve 1846'da sunulan bir rapor ile ortaya atılmıştır. Söz konusu rapor, eğitimi modernleştirme çabalarında 18. yüzyılda askeri alana yönelik mesleki eğitim kurumları oluşturma fikir ve girişimlerini, sadece mesleğe yönelik girişimler olmaktan öteye geçirip ilmî/bilimsel yüksek eğitim aşamasına eriştirme yaklaşımını öne çıkarmaktaydı. Raporda Darülfünun "malûmat ve hüsn-ü ahlakça mükemmel olmak isteyen ve bütün ilim ve fenleri okumaya hevesli veya devlet dairelerinde çalışmak isteyen herkese gerekli bilgileri sağlayacak bir kurum" şeklinde betimlenmiştir. (İhsanoğlu, 1993, 522). Daha öncesinde eğitim, bilindiği üzere, sıbyan/mahalle mektepleri ile medreseler üzerine kuruluydu. 1839'dan sonra rüştiye mektepleri de eğitimde yer bulmaya başlamış, bunu idadi ve sultanilerin kuruluşu takip etmişti. İlk ve orta öğretim kurumlarının yanında bir Darülfünun kurulması fikrinin devletin bütün ilim ve fenlerle mücehhez yetişmiş insan gücüne duyduğu ihtiyaca binaen ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Söz konusu edilen bütün ilim ve fenler cümlesine İslam ilimlerinin de dahil olup olmadığı tarihsel süreç izlendiğinde ortaya çıkmaktadır.

Karahanlı ve Gazneli Türk devletleri dönemlerinde kurulmaya başlayan ve Selçuklu

veziri Nizamülmülk tarafından bir sisteme kavuşturulup kurumsallaştırılan ve yaygınlaştırılan medreseler dinî eğitim odaklı faaliyet göstermekteydi. Bazı medreselerde başta tıp, astronomi ve riyaziyat olmak üzere zamanın bilimlerini okutan bazı müderrisler olduğu gibi bu ilimlere mahsus medreseler de bulunmaktaydı. Zamanla medreselerde okutulan din bilimlerinin fıkıh odaklı bir daralmaya yüz tuttuğu (Arslan, 1995, 15-21) ve tıp hariç diğer ilimleri ve felsefeyi okutmada gerilemelerin yaşandığı yönündeki şikâyetler Katip Çelebi'den (2008, 9-10) beri tekrar edilmektedir. Geleneksel eğitim kurumlarının yetersizliği tespit ve şikayetleri beraberinde yeni arayışları getirmişti. Yeni eğitim kurumları açılması sürecine bu kurumlara yönelik idari kurumsallaşmalar eşlik etmişti. Bu çerçevede oluşturulan Maarif Meclisleri yeni eğitim kurumu olarak bir Darülfününun açılmasını da gündeme almıştı.

1846'da oluşturulan Daimî Maarif Meclisi daha önce Muvakkat Maarif Meclis'i tarafından hazırlanan layihaların uygulanmasından sorumluydu. Bu layihada ele alınan meselelerden biri Darülfününun kurulmasıydı. Böylece Daimî Maarif Meclis'i Darülfünun'un kuruluş çalışmalarını başlattı. Muvakkat Meclisin layihasında/raporunda bir Encümen-i Daniş oluşturulması fikri ve teklifi de yer almaktaydı. Encümeni-i Daniş'in görevi, telif ve tercüme yoluyla Darülfününda/Üniversitede okutulacak bilimlerin ders içeriklerini, materyallerini hazırlamaktı. Öte yandan aynı yıl bir Darülfünun binası yapımına da başlanmıştı. Bu binanın yapımı devam ederken (1865'e kadar sürmüştür), gecikmenin gerçekleşeceği öngörülerek 1851'de Encümen-i Daniş'in kurulması ve bir an önce faaliyete geçmesi kararlaştırıldı. Ancak oluşturulan bu kurul, Darülfününda serbest derslere başlanan 1863 yılına kadar, hiçbir ders materyali ortaya koymadığı bilinmektedir. 1857 de bu ve benzeri meclisler birleştirilerek Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmuştu (İhsanoğlu, 1993, 8, 521-525; Arslan 1995, 23-28).

1863 yılına gelindiğinde, daha fazla gecikmemek amacıyla, Darülfünun eğitiminin halka açık konferanslar şeklinde başlatılmasına karar verildi. İki yıl boyunca verilen konferanslar 1865'te faaliyet binasında çıkan bir yangın sebebiyle sonlandırılmak zorunda kaldı. Darülfünun için inşasına başlanan bina 1865'te tamamlandı. Ancak bina, Darülfünun için çok

fazla büyük olduğu gerekçesiyle Maliye Nezaretine verildi (Arslan, 1995, 28). Aslında bu tutum bile Darülfünunun anlamı, amacı, yapısı ve kapsamı hakkında bir vizyon sorunu olduğunu göstermekteydi. Böylece ilk Darülfünun tecrübesi halka yönelik konferanslar ile sınırlı kalmış oldu. Söz konusu konferanslarda fizik, kimya, tabiat bilimleri, tarih ve coğrafya gibi alanlarda paylaşımlar yapıldı; doğrudan ilahiyata, İslam ilimlerine yönelik muhtevası olan bir konferans görülmedi ki; bu gelişme Osmanlı maarifinin ilk Darülfünun fikrinde İslam ilahiyatının yerinin bulunmadığının, bu alanın geleneksel medrese yapılanması içinde bırakıldığının bir göstergesi gibidir. Bu yaklaşımın arkasında, diğer sebeplerin yanında, geleneksel eğitim kurumları ile yeni açılanların hem eğitim-öğretim hem de idari açıdan paralel var oluşları, diğer tabirle yenisi yapılandırılırken geleneksel olana dokunulmaması olduğu tahmin edilebilir. Yeni açılan eğitim kurumlarının devletin askeri ve bürokratik ihtiyaçlara yönelik açılmaya başlaması, eğitimde genel bir yenilenme ve yeniden yapılanma ile işe başlanılmaması diğer bir asıl sebep olabilir. Bunların arkasında ise geleneksel eğitim tarafıyla çatışmaktan kaçınma veya onları ayrıca ıslah etme amacı gibi sebepler üzerinde durulabilir.

Darülfünun'u hayata geçirme yolunda ikinci girişim 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kurulan Darülfünun-u Osmanî ile yapıldı. Bu nizamnamede önceki darülfünun kurma teşebbüsünden elde edilen tecrübeler dikkate alınmış ve Darülfünun'un mahiyeti daha net açıklanmıştır. Nizamnameye göre (bkz. Özalp, 1982, 165-197) Darulfünun, Hikmet (Felsefe) ve Edebiyat, İlm-i Hukuk ve Ulum-i Tabiiyye ve Riyaziye şubelerinden oluşmuştu (Özalp, 1982, 179). Bu şubelerde okutulması planlanan derslerde Fıkıh, Kelam, ahlak gibi dersler yer alsa da İlahiyata yönelik bir şube (fakülte) planlanmamıştı. 1870 yılında açılan Darülfünun-u Osmanî, açılışın Ramazan ayına denk gelmesi sebebiyle, öğrencilerin üç aylarda cerre çıkma geleneğinden dolayı faaliyete geçirilemedi. Zira Darülfunun'a kayıt yaptıran öğrencilerin çoğu medrese talebesiydi. Bunun üzerine öğrenciler dönene kadar Ramazan ayında halka yönelik düzenlenen konferanslarla işe başlandı. Bu konferansların birinde Cemalettin Af-

gani'nin, sanat konusunu ele alırken örnek verdiği sanatlar arasında peygamberliği de zikretmesi tepkilere yol açtı. Ulemanın ve halkın tepkilerini yükseltmesi sonucu Darülfünunun işleyiş süreci zora girdi. Afgani İstanbul'dan uzaklaştırıldı, Darülfünun Emini Tahsin Efendi görevden alındı. Yine de Darülfünun faaliyetine 1873'e kadar devam etti. 1873'te çok da bilinemeyen nedenlerle ikinci deneme de sona erdi. İkinci aşamada da ilahiyat yer almamıştı (İhsanoğlu, 1993; Arslan, 1995). Bu gelişmelerde Darülfünunda İslam ilimlerinin, ilahiyatın yer almamasını yorumlayamaya yönelik bazı ipuçlarından söz edilebilir. Şöyle ki, öğrencilerin çoğunun medrese mezunu olması onların İslam ilimlerine ihtiyaç duymayacaklarını düşündürürken, C. Afgani olayı Darülfünunda İslam ilimlerinin geleneksel medrese eğitimi yaklaşımı dışında ele alınmasının zorluklarına işaret kabul edilebilir.

1874'te Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından görevlendirilen Sava Paşa tarafından üçüncü kez başlatılan Darülfünunu faaliyete geçirme çalışmaları sonunda Darülfünun-ı Sultani adı ile Galatasaray Sultanisi içinde açıldı. Sava Paşa'nın Darülfünun tasavvurunda, Batı üniversiteleri örneğine uygun olarak, bir İlahiyat şubesi de bulunmaktaydı, ancak uygulamada da ilahiyat şubesi yer almadı (Zengin, 2009, 37). Yine de Sava Paşa'nın üniversite fikriyatı İslam ilimlerinin Üniversitedeki yeri açısından değerlidir. Üçüncü deneme de 1881'de sona erdi (Aslan 1995, 39).

Nihayet dördüncü denemede 31 Ağustos 1900'de Darülfünun-ı Şahane resmen açıldı ve Sultan II. Abdülhamid'in yirmi beşinci cülus yıldönümü vesilesiyle 1 Eylül 1900 tarihinde öğrenci kabulüne başladı. Sürekliliği ilk kez sağlayabilen Darülfünun-u Şahane'nin temel şubelerinden biri de "Ulum-ı Aliye-i Diniye" olmuştu (Arslan, 1995, 50; Zengin, 2009, 38 vd.). Böylece İlahiyat ilk defa Darülfünun/Üniversite bünyesinde yer buluyordu. II. Meşrutiyet'in ilanına kadar pek çok mezun veren Darülfünun-ı Şahane, Meşrutiyet'in ilanından sonra daha sistemli bir hale geldi, tıp ve hukuk şubeleri de bünyesine eklendi. Süreç içinde Darülfünun'da bazı düzenlemeler yapıldı. Her ne kadar 1914 yılında çıkarılan Islah-ı Medâris Nizamnamesi ile İstanbul medreseleri Dârü'l-hilâfeti'l-Aliyye adıyla tek bir medrese haline getirilmiş ve

Ulum-i Aliye-i Diniye şubesi kapatılarak öğrencileri Darülhilafenin Âliye kısmına devredilmiş (Zengin, 2009, 76-88) olsa da bu tecrübede İlahiyat, dolayısıyla İslam ilimleri bir şube/fakülte olarak Üniversite bünyesine dahil olmuştu.

İlahiyat'ın tekrar Darülfünun bünyesine dönüşü, İlahiyat Fakültesi adıyla, 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereğince gerçekleşti. Artık ilahiyatın Darülfünundaki/Üniversitedeki yeri kanunla sabitlenmişti; ancak uygulamada kesintili bir süreçten yine de kaçınılamadı. 1933'te yapılan reform ile Darülfünun kapatılıp İstanbul Üniversitesi açıldı, burada İlahiyat Fakültesi yer almadı. Onun yerine Edebiyat Fakültesi bünyesinde İslam Tetkikleri Enstitüsü açıldı. İlahiyat Fakültesinin akademik kadrosu, bir kişi hariç, bu enstitüye aktarıldı. Söz konusu enstitünün ömrü de kısa sürdü ve 1936'da kapandı. 1949 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi açılana kadar geçen 13 yıllık sürede yükseköğretimde din eğitimi boşluğu meydana geldi. Bu süreçte Diyanet İşleri Başkanlığı hutbe ve vaazlar yanında Kur'an Kursları yoluyla yaygın din eğitimine devam ettirdi, ancak İmam-Hatip okulları (1930) ve İlahiyat Fakültesi (1933) kapandığı için Tevhid-i Tedrisat Kanunun yetiştirilmesini öngördüğü yüksek diniyyat mütehassısları, kalifiye din bilginleri, din eğitimcileri ve din görevlileri yetiştirilemez hale gelmişti.

1.1.Neden Darülfünunda/Üniversitede Bir İlahiyat Fakültesi? : Darülfününun faaliyete geçirilmesi amacıyla 1863'ten 1900'e kadar gerçekleştirilen üç girişimde, Sava Paşa ve Sait Paşanın üniversite tasavvurlarında bir İlahiyat Şubesi/Fakültesi de yer almasına rağmen, bir İlahiyat şubesine yönelik adımlarının olmayışının arkasında, Darülfünun kavramında ulum/din ilimleri yer almayıp sadece *fünun* kelimesinin yer alması ve bundan da Batı'dan gelen yeni bilimlerin anlaşılmış olması ihtimali değerlendirilmektedir (İhsanoğlu, 1993, 521). Diğer yandan Darülfününun Cumhuriyet dönemine kadar Medresenin yanında yeni bir yükseköğrenim kurumu olarak teşekkül etmesi, Darülfününun medreseye girememiş, müşahedeye ve ispata dayalı Batı menşeli yeni bilimlere yönelmiş bir yapı olduğunu ve bu sebeple İlahiyata yönelik adımların atılmadığını göstermektedir şeklinde de yorumlanabilir. Sava

Paşa'nın Darülfünun tasavvuru Batı örneklerini esas alır ve ilahiyat dahil tüm bilim alanlarını kapsamaktadır. Buna rağmen o, Darülfünun-ı Sultani'de İlahiyat şubesinin yer almayışını her bir dinin mensuplarının Osmanlı vatanında kendi dinî eğitim kurumlarına zaten sahip olmalarına bağlamıştır. Tıp fakültesinin de geleneksel mevcudiyetinden dolayı Darülfünuna dahil edilmediği görülmektedir (Zengin, 2009, 17-18; Doğan, 2023, 158). Geleneksel medrese eğitiminin, medreseler resmen kapatılmış olmalarına rağmen, bir şekilde varlığını sürdürmeye çalıştığı ve üniversitede ilahiyat eğitimine karşı ve alternatif olmaya çalıştıkları, hatta eğitim ve mezuniyet itibarıyla eş değer görülme arayışlarına girdikleri bilinmektedir. İlahiyat ve İslami İlimler Fakülteleri isimlendirmesi tartışmalarıyla tezahür eden gelişmelerin de İslam bilimlerinin/ilahiyatının akademik-bilimsel üniversite yaklaşımı yerine geleneksel medrese yaklaşımına dayalı yapılması arayışlarına dayandığını tahmin etmek zor değildir. Bu hususta akademik-bilimsel üniversite anlayışını, diğer deyişle İslam ilimleri alanında bilimsel metodlarla bilgi üretme ve öğretme yaklaşımını benimsemiş olan Ankara İlahiyat geleneksel anlayışı yaşatma ve diriltme amacında olan taraflarla her zaman mücadele etmek durumunda kalmıştır.

Tüm bu gerekçelere rağmen 1900'de açılan Darülfünun-ı Sultani'de bir Ulum-ı Aliye-i Diniye Şubesinin yer bulması nasıl açıklanabilir? Buradaki en makul gerekçelerden biri, medreselerin gerilediği, dolayısıyla zamanın eğitim ve bilim ihtiyaçlarını karşılayamadığı, hatta eskisinden bile geride olduğu yönünde birkaç yüzyıldır yapılagelen eleştiriler olmalıdır. Bir diğer asıl sebep ise Üniversite kavramında mündemiç olan metotlu araştırma, bilgi üretme ve öğretme birlikteliği yaklaşımından din alanında da istifade ederek çağın insanının ihtiyaçlarına cevap verecek din bilgilerinin üretilmesine ve öğretilmesine katkı sunmasını ummak olmalıdır. Burada eleştirilen geleneksel medrese anlayışına karşı bir alternatif arayış söz konusudur. Çünkü geleneksel medrese anlayışı yeni bilgi üretmekten ziyade otorite kabul edilen ulemanın üretmiş olduğu bilgileri aktarma üzerine kurulan bir eğitim anlayışıyla hareket etmekteydi. Bu arayışlar aynı süreçte medreselerin ıslahı çabalarını da beraberinde getirmişti.

Medreseler yeniden yapılandırılarak yeni bilimlere kapılarını açmıştı (Zengin, 2009, 80-88).

Yüksek din öğretiminin Darülfünundaki gelişimine, programlarında yer alan dersler açısından bakmakta yarar vardır. Zira bu dersler İslam ilimlerinin üniversitede yer alma başlangıcının şahitleridir. 1900'de öğretime başlayan Ulum-ı Aliye-i Diniye şubesinde Tefsir, Hadis ve Usulü, Fıkıh ve Usulü, Kelam ve Tarih-i Din-i İslam dersleri yer almaktaydı (Zengin, 2019, 55). 1912'deki yeni adıyla Ulum-ı Şer'iyye şubesinde, önceki derslerin yanına ahlak ve tasavvuf, siyer, dinler tarihi, Arap edebiyatı ve felsefe dersleri eklenmişti. Cumhuriyet dönemi ilahiyat fakülteleri programlarındaki dersler ile karşılaştırıldığında Darülfünundaki yüksek din eğitimi programlarının bugünkü deyimle Temel İslam Bilimleriyle sınırlı kaldığı, alet ilimleri denilen alanların derslerinin Darülfünun öncesi eğitimine bırakılmış olabileceği gibi hususlar dikkati çekmektedir. Kabul edilen öğrencilerin sultani, idadi ve darülmuallimin mezunları olduğu dikkate alınırsa öğrencilerin alet ilimleri yeterliklerini bu okullarda kazandıklarının varsayıldığı tahmin edilebilir.

1.2.İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesi: İstanbul Darülfünunu Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Osmanlı'dan devraldığı ilk ve tek yükseköğretim kurumuydu. Bu kurum 1900 yılında açılmış, çeşitli düzenlemelerle Cumhuriyet dönemine kadar ulaşmıştı. Kurumda konumuz açısından en önemli değişiklik, Ulum-ı Şer'iyye şubesinin 1914 yılında öğrencileriyle ve akademik kadrosuyla birlikte Süleymaniye Medresesine nakledilmiş olmasıydı. 1914'te yapılan ıslah çalışmalarıyla medreseler yeni bir sisteme kavuşturulmuştu. Bu sistemde Süleymaniye Medresesi yükseköğrenim düzeyinde bir ihtisas medresesi olarak tahsis edilmişti. Ulum-ı Şer'iyye şubesinin Süleymaniye Medresesine aktarılması ile Darülfünunda bir yüksek din öğretimi şubesi kalmadı. Böylece yüksek din öğretiminin araştırma, bilgi üretme ve öğretim bütünlüğü içinde üniversite sistemine nakli kesintiye uğramış oldu. Diğer bir anlatımla yüksek din öğretimi geleneksel anlayış ve formu olan medreseye geri döndü (Zengin 2009). Ancak medresenin ıslahını gerektiren sebepler ortadan kaldırılamamış ve yapılan ıslah çalışmalarından beklenen neticeler alınamamış olacak ki, Cumhuriyet dönemine

eğitim-öğretimde tevhid arayışlarıyla ulaşılmıştı. Bunda medresenin ıslah edilmesi zor olan sorunlarından daha çok eğitimde modernleşme çabalarıyla açılan yeni mektepler ve bu mektepler için oluşturulan maarif teşkilatı ve düzenlemeleriyle ortaya çıkan ikilik ve aralarındaki çekişmeler de önemli rol oynamıştı. Medrese ve Mektep hem zihniyet hem de teşkilatlanma açısından paralel dünyalar halinde işlemekteydi. Bu çeşitliliğe Osmanlının son yüzyılında sorun haline gelen azınlık ve yabancı okulları da eklendiğinde sorunlar daha da fazla çoğalmıştı. Bu meseleler Ankara'da yapılan Heyet-i İlmiye ve maarif toplantılarında ele alınmış, eğitim ve öğretimde bir tevhid arayışı bu toplantılarda gündeme geliyordu. Ancak tevhidin din/şeriyye ve evkaf odaklı mı yoksa maarif odaklı mı olacağı konusunda farklı yaklaşımlar vardı. 1919 yılında hazırlanan nizamnamede isim tevhidi medrese kavramı üzerine gerçekleştirilmek istenmiş Darülfünun şubeleri medrese şeklinde (İhsanoğlu, 1993, 523) isimlendirilmişti.

1924 yılına gelindiğinde medreselerin bağlı bulunduğu Şer'iyye ve Evkaf Vekaletinin kaldırılmasıyla tevhidin Maarif Vekaleti altında gerçekleştirileceği de ortaya çıkmıştı. 3 Mart 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu bunu tescil etmiş oldu. Kanunun 4. maddesiyle ilan edilen imamet ve hitabet için ayrı mekteplerin açılması ve yüksek diniyat mütehassısları yetiştirmek için Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesinin kurulması hükümleri medreselerin de yeni sisteme adapte edileceklerinin habercisiydi. Nitekim kısa süre sonra medreseler kapatıldı. Medreselerin öğrencileri yeni açılan İmam Hatip mekteplerine alındı. Süleymaniye Medresesi öğrencileri ise Darülfünun İlahiyat Fakültesine kabul edildi. Medreselerden İmam Hatip mekteplerine ve İlahiyat Fakültelerine öğrenci nakillerinde öğrenim seviyelerine göre uygulamalar yapıldı (Zengin, 2019).

3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunun 4. maddesinin amir hükmü gereğince, 21 Nisan 1924 tarihli İstanbul Darülfünunu Talimatnamesinin birinci maddesi, üniversite bünyesinde bir ilahiyat fakültesine de yer verdi (Doğan, 2023, 162). 7 Mayıs 1924'te açılan fakültenin öğretim süresi üç yıldı. İlk programına göre okutulması planlanan dersler şunlardı:

Tefsir ve Tefsir Tarihi, Hadis ve Hadis Tarihi, Fıkıh Tarihi, İçtimaiyyat, Ahlak, Dini İslam Tarihi, Arap Edebiyatı, Felsefe-i Din, Kelam Tarihi, İslam Feylesofları, Tasavvuf Tarihi, Felsefe Tarihi, İslam Bediiyyatı, Halihazırdaki İslam Mezhepleri, Akvam-ı İslamiye Coğrafyası, Türk Tarih-i Dinisi, Tarih-i Edyan. (Unat, 1927, 190). Öğrenci kabulünde lise ve düzeyi (medreselerin denk düzeyleri dahil) mezuniyet şartı aranmış ve Arapça ve Farsça yeterlik sınavları yapılmıştı (Doğan, 2023, 162).

Fakültenin öğretim programı incelendiğinde, dersler bazında Türk İlahiyat Fakültesinin temellerinin atıldığı değerlendirilebilir. Programda 1900 ve 1912 Darülfünun İlahiyat programlarıyla karşılaştırıldığında bir zenginleşme olduğu görülür. Derslerin temel İslam bilimleriyle sınırlı kalmadığı, felsefe, sosyoloji/içtimaiyyat ve ahlak alanlarının eklendiği ve tarih ağırlıklı bir yaklaşımın da yer aldığı dikkatleri çekmektedir. Fakülte bu programı üzerinden yoğun eleştiriler almıştır. Özellikle temel İslam bilimlerinin öğretiminde işe koşulan alet ilimlerinin yokluğu çok eleştirilmiştir. Darülfününa girişte 1926'dan itibaren lise mezuniyeti şartı aranması ve İmam Hatip Mekteplerinin lise düzeyinin bulunmayışı sebebiyle İlahiyat Fakültesinin öğrencisizlikten kapanmak zorunda kalacağı da üzerinde durulan konular arasında yer almıştır (bkz. Doğan, 2023, 163). Fakültenin bir üniversite mantığıyla çalışacağına dair yapılan açıklamalar da geleneksel İslam tedrisatı açısından ciddi eleştiriler almıştır. İslam'ın hakkıyla anlatılması ve anlaşılması, hurafelerin temizlenmesi, hadislerin sahih olanlarının belirlenmesi, fukahaya aşırı bağlılıktan kurtulmak gibi üniversite kavramının özünde olan araştırma, bilgi üretme ve öğretme bütünlüğüne yönelik hedef açıklamaları geleneksel İslam bilgisi ile Ulema ve Fukahaya saldırı olarak değerlendirilebilmiştir (bkz. Doğan, 2023, 163).

Darülfünun İlahiyat Fakültesine yapılan eleştiriler sadece klasik İslam eğitimi taraftarlarından gelmemiştir. Modern bilimler çevrelerinden İlahiyatın Darülfününda yeri olmadığı sonucuna varan ve kapatılması gerektiğini savunanlar da olmuştur. Sonunda Darülfünu-

nun tamamı için bir rapor hazırlamak üzere çağrılan Albert Malche (1939) 1932 yılında sunduğu raporunda İlahiyat Fakültesinin mevcut haliyle devam ettirilemeyeceğini, 13 müderrisi ve 3 talebesi bulunduğunu, Edebiyat Fakültesine bir şube olarak bağlanabileceğini beyan etmiştir. Söz konusu rapor üzerine İstanbul Darülfununu kapatılmış, yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Bu yeni üniversitede, Tevhid-i Tedrisat Kanununun amir hükmüne rağmen bir İlahiyat Fakültesi yer almamış, bunun yerine Edebiyat fakültesinde bir İslam Tetkikleri Enstitüsü oluşturulmuştur.

İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesi kısa ömrüne rağmen, Türk Üniversitesinde bir İlahiyat Fakültesi tecrübesinin ilki olmuş, medreseden üniversitede bir İlahiyat Fakültesine geçişte birçok eleştiriye muhatap olmuş, program geliştirme açısından çok eleştirilse de bir adım atılmış ve çıkardığı 25 sayılık ilmi dergisiyle (bkz. Er, 1993, 8, 526-527) alana katkı sunmuştur.

2. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İstanbul Üniversitesinin Osmanlı'dan devralınan İstanbul Darülfünununundan dönüştürüldüğünden hareket edilirse; Ankara Üniversitesi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurduğu ilk üniversitedir. 13 Haziran 1946 yılında 4936 sayılı kanunla kurulmuştur. Ankara Üniversitesi olarak teşekkülü daha önceden var olan bazı yükseköğretim kurumlarının aynı çatı altında toplanmasıyla başlamıştır. Veteriner Fakültesi (1842), Mülkiye Mektebi (1858), Ankara Adliye Hukuk Mektebi (1925), Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi (1935), Tıp Fakültesi (1945) üniversiteden önce de var olan yükseköğretim kurumlarıydı. İlahiyat Fakültesi ise 1949 yılında kuruldu.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne geçmeden önce Cumhuriyet öncesinde Ankara'daki din eğitimine kısaca göz atmakta yarar vardır. Böylece hem İlahiyat Fakültesi öncesi hakkında bilgi edinilmiş hem de yeni durumun değeri belirginleşmiş olur.

2.1.Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Ankara'da Din Eğitimine Kısa Bir Bakış: Ankara, merkez ve civar yerleşim yerleriyle birlikte, Selçuklular döneminden itibaren mektep ve medrese türü eğitim kurumlarına ev sahipliği yapmıştır. Çelik ve Yardımcı Ankara medreseleri listesinde Kızıl Bey, Yeşil Ahi, Sarı Hatib, Seyfiye, Sevadiye, Eminiye, Haseki, Sun'iye, Ağazade, Saraç Sinan, Yusufiye, Saidiye, Şükriye, Ak Medrese isimlerine yer vermektedir (Çelik - Yardımcı, 2021, 235; Özdemir, 1986, 51-64'e atfen).

Zikredilen medreselerden bazılarının Selçuklular döneminde açıldığı bilinmektedir. Haklarında detaylı bilgi bulunmamasına rağmen bunlardan bazıları kaynaklarda şöyle yer almaktadır: XIII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen ve Nureddin Caca'ya atfedilen Medrese; II. Bayezid zamanında da adı geçen Ak Medrese ki, bu medresede Çorlulu İmam Ali ders vermiştir; Mevlana Gıyyaseddin'in müderrislik yaptığı Seyfiye Medresesi; Melike Hatun Medresesi/Kara Medrese; İzzeddin Keykavus tarafından yaptırılan Medrese (Sönmez, 1992, 270-271).

XVII. yüzyılda Ankara'nın yerleşim durumunu inceleyen Ergenç'in tespitlerine göre (Ergenç, 1980, 99-103), Ankara merkezinde sekiz medrese vardı. Kendisi bu medreseler hakkında aşağıdaki kısa bilgileri vermektedir:

Ak Medrese: Hacı Bayram türbesi yakınındaydı. Yapılış tarihi ve yaptıranı hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Tacü't-Tevarih'de, II. Bayezid dönemi alimlerinden Çorlulu Ali Efendi'nin burada müderrislik yaptığı zikredilir. Hacı Bayram-ı Veli'nin de bu medresede müderrislik yaptığı yönünde bilgiler olmakla birlikte (Azamat, 1996, 442-447) tartışmalıdır.

Kara Medrese: Melike Hatun Medresesi diye de anılmaktadır. XIV. yüzyılın sonlarında veya XV. yüzyıl başlarında Ankara'da inşa edilmiş ilk Osmanlı eserlerinden biri olarak anılmaktadır.

Hankah Medresesi: Bend Deresi mevkiinde Hatip Suyu kenarında yer alan hankâhın yanında yer alan küçük bir medresedir. Hakkında bilgi azdır.

Kızıl Bey Medresesi: Alaaddin Keykubad dönemi ümerasından Kızıl Bey tarafından inşa ettirilen bu medrese Ankara'nın en eski medresesi olarak anılır.

Yeğen Bey Medresesi: XV. yüzyıl medreselerindendir. II. Murad dönemi emirlerinden Yeğen Bey tarafından yaptırılmıştır.

Yeşil Ahi Medresesi: I. Murad dönemi tımar sahiplerinden Ahi Ahmed tarafından yaptırılmıştır.

Sarı Hatib Medresesi: İnşa tarihi ve banisi bilinmemekle birlikte sahn seviyesinde üst düzey bir medrese olduğuna dair bazı bilgiler mevcuttur.

Yeni Medrese (Medrese-i Cedide): Net bilgilere ulaşılamamakla birlikte XVI. yüzyılda yaptırılmış dahil medresesi olduğu tahmin edilmektedir.

Seyf Medresesi: Yeri, tarihi ve banisi hakkında bilgi olmamakla birlikte Ankara müftülerinden Abdullah Efendi'nin bu medresede müderrislik yaptığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Görüldüğü üzere, Ankara yüzyıllar boyunca çeşitli medreselere ev sahipliği yapmıştır. Bu tarihsel tecrübe Cumhuriyet'in modern yükseköğretim anlayışıyla birleşerek yeni bir kurumsal yapıya dönüşmüştür. Bu dönüşümün somutlaştığı ilk kurum ise Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi olmuştur.

2.2.Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin Kuruluşu: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci İlahiyat Fakültesidir. İstanbul Darülfünununda 1924'te açılan ilk İlahiyat Fakültesi 1933 yılında kapatıldığı için Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Cumhuriyetin ilk İlahiyat Fakültesi diye anılır. Kastedilen yaşayan İlahiyat Fakülteleri arasında ilk açılanı oluşudur. 1949-1982 yılları arasında Türkiye'nin tek ilahiyat fakültesi olarak faaliyet göstermiştir.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türkiye'de "ilk", "öncü", "örnek", "kurucu", "geliştirici" gibi sıfatlarla bir "marka" olarak anılır. Bu özellikleri itibarıyla, girişte de vurgulandığı üzere, küresel düzeyde de tanınırlığı vardır. Onu böyle tanınır kılan özelliği sadece ilk

olması ve uzun süre tek kalması değildir. Ankara İlahiyatı marka kılan, kuruluşundan itibaren Üniversitede İslam İlahiyatı konusunda bir numune haline getiren, onun akademik yapılanması, üniversite mantığına uygun öğretim programları ve akademik-bilimsel araştırma üretim ve öğretim yaklaşımlarıdır. O, bu akademik nitelik ve birikimleriyle Türkiye'de ve yurt dışında, özellikle Türk Devletleri ve akraba topluluklarında, İslam ilahiyat fakültelerinin kuruluş ve gelişmelerinde gerek örneklik bağlamında gerekse yetiştirdiği ve/veya görevlendirdiği akademisyenler vasıtasıyla kurucu ve geliştirici katkı sunmuştur. Önce Fakültenin Kuruluş sürecini incelemekte yarar vardır.

2.2.1.Kuruluş Süreci: 1930'dan itibaren ilk ve ortaokul düzeyinde başlayan, imam-hatip mekteplerinin kapatılmasıyla devam eden ve 1933'te Darülfünun İlahiyat Fakültesinin kapatılmasıyla zirveye erişen örgün eğitim öğretimde din eğitiminin kaldırılmasının ortaya çıkardığı yoksunluk halk nezdinde hissedilmeye başlanınca, siyasi ve idari kadrolar halkın bu ihtiyaç çığlıklarını kulak ardı edemez hale gelmişlerdi. 1946'da çok partili sisteme geçilince, o zamana kadar bu konularda negatif tavır ve faaliyette bulunmuş olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içinde din, din eğitimi, din hizmetleri konularında halkın sesini dile getirenler ortaya çıkmaya başladı. Bu gelişmeler konuyu VII. CHP Kurultayının ana meselelerinden biri haline getirdi. 1947 yılında yapılan VII. Kurultayda imam hatip kursları açılması, ilkokullara isteğe bağlı din dersleri konulması ve bir İlahiyat Fakültesi açılması kararları alındı (Cumhuriyet Halk Partisi, 1947). Kurultayın bu kararlarını ele almak üzere 1948'de kurulan 17 kişilik bir komisyon, yaptığı değerlendirmeler sonucunda olumlu görüşe ulaştı. Milletvekilleri İbrahim Arvas ve Fatin Gökmen ile bir grup CHP vekillerinin hazırladığı rapor 19 Şubat 1948'de CHP grubuna sunuldu.

Bu gelişmeler yaşanırken 15 Haziran 1948 tarihinde toplanan Ankara Üniversitesi Senatosunun gündeminde de bir İslam İlahiyat Fakültesi açılması görüşülmüş; ancak bir karara bağlanmamıştı. Bu süreçte, 1948 yılı içinde TBMM, MEB ve Ankara Üniversitesi arasında görüşmelerin olduğu anlaşılmaktadır (Baş, 2019, 50-51). Sonuçta Ankara Üniversitesi Senatosu,

MEB'den alınan cevap üzerine, 14 Nisan 1949 tarihli toplantısında konuyu olumlu bir karara bağlamıştır. Bunun üzerine Hükümet 4 Haziran 1949'da İlahiyat Fakültesi açılması kanun teklifini TBMM'ye sunmuştur. Kanun teklifinin gerekçesinde İlahiyat Fakültesinin açılış gerekçesi şöyle belirtilmiştir:

"Din meselelerinin sağlam ve ilmi esaslara öre incelenmesini mümkün kılmak, mesleki bilgisi kuvvetli ve düşüncesinde ihatalı din adamlarının yetiştirilmesi için lüzumlu şartları sağlamak maksadıyla memleketimizde de garptaki örneklerine benzer bir İlahiyat Fakültesinin kurulmasını kararlaştıran Ankara Üniversitesi Senatosu, bu fakültenin şimdilik geniş tutulmasında zaruret olmayan kadrolarını ilişik cetvelde görüldüğü şekilde tespit etmiştir..." (TBMM, 1949, 277-279).

TBMM zabıtları incelendiğinde İlahiyat Fakültesi açılması müzakerelerinin oldukça olumlu geçtiği ve olumlu sonuçlandığı görülmektedir. Üzerinde hassasiyetle durulan mesele İlahiyat Fakültesinin açılmasının katiyetle medresenin yeniden ihyası anlamına gelmeyeceği, aksine üniversite mantığıyla ve diğer fakültelerden farklı olmayan bir kurumun oluşturulacağıdır. Bu noktada üniversite mantığı ile kastedilen, geleneksel bilgilerin aktarımı yerine metodlu araştırmalarla bilgi üreten ve bu bilgilerle ilahiyatçı yetiştiren bir fakültenin amaçlandığıdır. Kırşehir Milletvekili İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun müzakere cümleleri bu konudaki görüşleri özetler niteliktedir:

"Bir İlahiyat Fakültesi kurulmasından maksat medreseyi diriltmek değildir. Çünkü fakülte ile medreseyi ayıran çok temelli bir karakter vardır. O da şudur: Medresenin çalışması nassî, apriyori, kablettecrübidir. Fakülteler ilim evleri olduğundan, bunlar mukayeseye, müşahadeye ve en sonunda da mümkün olursa, izaha çalışmaktadır... Bütün manasıyla ilim haysiyeti ve ilim karakteri taşıyan bir fakülte meydana getirmek. Öylesine bir fakülte ki, diğer fakültelerden hiçbir surette ayrılığı olmayacaktır... Bizim istediğimiz İslam İlahiyatı Fakültesidir. Ama medrese değil, ilmi karakter taşıyan İslam İlahiyatı Fakültesi... mahalli ihtiyaçları unutup da mücerret bir spekülasyon zihniyetiyle, sosyoloji, meta-

fizik içine batıp İslam dini bilgilerini prensipler dışında bırakılırsa maksat hasıl olmaz...İlahiyat Fakültesi İslamiyet'i bütün olarak tetkik etmekle beraber metotlarında, meselelerinde müspet ilimlere dayanmalıdır." Baltacıoğlu konuşmasının devamında 1933'te kapatılan İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesi'ni zikrederek; "O fakültede benim de mesuliyetim vardı. Bir nevi sosyoloji fakültesi yaptık. Fakat burada yani Fakültede İslami bilgiler esas, sosyolojik bilgiler yardımcı olacaktır." (TBMM, 1949, 277 vd.; Koştaş, 1989).

Görüşmelerde Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu ve bazı milletvekilleri de benzer görüş, değerlendirme ve taleplerde bulundular. Sonunda 10 Haziran 1949 tarihli Resmî Gazete 5424 sayılı Kanun ile İlahiyat Fakültesinin açıldığı ilan edildi.

2.2.2.Akademik Yapılanma: Fakültenin 4.6.1949 tarihli kuruluş kanununda akademik kadro olarak 6 Profesör, 10 Doçent ve 18 Asistan belirlenmişti. Kürsü ve bilim alanlarına yönelik bir belirleme kanunda yer almamıştı. Açılış ilanını üniversitenin akademik yapılanma ve öğretim elemanı atama çalışmaları takip etti. Bu çalışmaların titizlikle yürütüldüğü, açılış amaçlarına uygunluğunu inceleyen komisyonlar vasıtasıyla bilim alanlarının ve hocalarının belirlendiği görülmektedir. Fakültenin doğrudan programında okutulacak derslerin belirlenmesinden başlanılmasının yerine bu dersleri kapsayan bilim alanlarının tespiti üzerine yapılandırılması, önceki İlahiyat şubeleri denemelerinde yer almayan bir husustur. İlk belirlenen bilim alanları şunlar olmuştur: Dinler Tarihi (Mukayeseli), İslam Dini ve Mezhepler Tarihi, Din Felsefesi, İslam Felsefesi, İslam Doktrini (Kaynakları: Kur'an, Hadis vs.), Psikoloji ve Ahlak. Bunların yanında tespit edilmiş ilk yardımcı dersler şöyledir: İslam Sanatı, İslam Hukuku, Türkçe Dini Metinler Arapça, Farsça ve Yabancı Dil. Bilim dallarının ve yardımcı derslerin karara bağlandığı Senato toplantısında fakülte programında Latince, Yunanca, İbranice dilleriyle Pedagoji dersinin de yer alması üzerinde durulmuştur (Ankara Üniversitesi Senatosu, Karar: 395, 23.9.1949).

Fakültenin ilk akademisyenleri belirlenirken yine üniversitede bir ilahiyat fakültesi tasavvuruyla hareket edildiği tespit edilmektedir. İstanbul Darülfünun hocalarından Yusuf

Ziya Yörükân (İslam Dini ve Mezhepleri), Hilmi Ömer Budda (Dinler Tarihi) ile Hukuk Fakültesi Ordinaryüs Profesörü Esat Arsebük (İslam Hukuku) ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Profesörü Necati Lügal (Arapça, Farsça) ilk atanan akademisyenlerdir (bzk. Baş, 2019, 54-55). Bu hususta dikkat çeken hususlardan biri başlangıçta İslam Hukuku hariç temel İslam bilimleri alanından Tefsir ve Hadis bilimlerine atama yapılmamış olmasıdır. Bunun iki temel sebebi olduğu tahmin edilebilir. Birincisi fakülte programının ilk iki yılında alet ilimlerinin ağırlıklı olarak yer alması, Tefsir ve Hadis ilimlerinin 3. ve 4. yıllarda bulunmasıdır (bkz. Tosun, 2019). İkincisi ise bu alanlarda üniversite anlayışına ve metodolojisine uygun bilimsel araştırmalar yapacak ve buna uygun öğretimde bulunacak akademisyen arayışıdır. Bir diğer anlatımla, temel İslam bilimlerini üretmeye değil aktarıma dayalı hale gelmiş olan medrese usulüne teslim etmeme düşüncesidir. Nitekim Temel İslam Bilimleri alanları için 1950'de Bosnalı bilim insanı Prof. Dr. Tayyip Okiç sözleşmeli olarak atanmıştır. Tayyip Okiç Zagrep ve Paris'te birden fazla üniversitede okumuş, farklı alanlarda lisans diploması sahibi olmuş ve 1939'da Belgrad Üniversitesinde Profesör olmuş bir kişidir. 1950-1956 yılları arasında ilahiyat fakültesinde görev yapan Okiç Hoca, fakültedeki Temel İslam Bilimleri kürsülerinin kuruluşunda, gelişmesinde ve fakülte mezunlarının akademisyen olarak yetiştirilmesinde büyük rol oynamıştır(bkz. Atlaskitap, 2021, 9-14). Aynı doğrultuda seçilerek atanan bir diğer akademisyen ise Profesör Muhammed b. Tavit at-Tanci'dir. Öğrenimini Fas ve Mısır'da yapan Tanci Hoca 1953'te İlahiyat Fakültesine İslam Felsefesi profesörü olarak davet edilmiştir. Fıkıh, Kelam, Mezhepler Tarihi gibi temel alanlarda araştırmaları bulunan Tanci Hoca ilahiyat fakültesinde bilimsel araştırma ve öğretim konusunda önemli katkılar sunmuştur. Temel İslam Bilimleri ve İslam Felsefesi alanlarındaki bu akademisyen tercihleri Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin üniversitede bir fakülte mantığıyla araştırma-bilgi üretme-öğretim bütünlüğü anlayışının gelişmesinde temel rol oynamıştır.

Fakülte 1949-1950 öğretim yılında 63 erkek 25 kız olmak üzere 88 öğrenciyle (Baş, 2019,5), Hukuk Fakültesi yerleşkesinde bulunan ve Adalet Meslek Yüksek Okulu olarak hizmet

veren binada eğitim-öğretime başlamıştır. 1965-1966 öğretim yılında halen bulunduğu binaya taşınmıştır (Fakülte binası hakkında bk. Dündar, 2019) İlerleyen yıllarda akademik yapılanma, öğretim elamanı temini ve programların geliştirilmesi devam etmiştir.

Akademik yapılanma kürsü sistemi ile gerçekleşmiştir. İlk kürsüler 1952 yılında oluşturulmuştur. 1974 yılına gelindiğinde, 1750 sayılı Üniversiteler Kanununun 37. maddesi gereği kuruluşu tamamlanmış olan kürsüler şunlardır: Tefsir, Hadis, İslam Tarihi, Türk İslam Sanatları Tarihi, İslam Felsefesi ve Filozofları, Felsefe Tarihi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi, Dinler Tarihi, Türk-İslam Edebiyatı, Mezhepler Tarihi, Sistematik Felsefe ve Mantık, Kelam, Tasavvuf Tarihi, İslam Kurumları Tarihi, Türk Din Musikisi. 1980 yılında ise Din Eğitimi Kürsüsü kurulmuştur.

Tarihsel süreçte fakültenin kürsü ve ders sisteminde çeşitli değişiklikler yaşanmıştır. Bazı kürsüler birleştirilmiş, bazı derslerin bağlı olduğu kürsüler değiştirilmiştir (bkz. Tosun, 2019, 76-77). En önemli akademik yapılanma değişikliği 1982 tarih ve 247 sayılı kanunla yapılarak kürsü sisteminden bölüm ve anabilim ve bilim dalları yapılanmasına geçilmiştir. Bu geçişte çeşitli bölüm ve anabilim dalları yapılandırılması teklifleri müzakereye açılmıştır (bkz. Tosun, 2019, 78). Sonuçta, günümüzde de devam eden "Temel İslam Bilimleri Bölümü", "Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü", ve "İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü" yapılanmasına karar verilmiştir. Bölümlerin anabilim dalları dağılımı ise şu şekildedir:

Temel İslam Bilimleri Bölümü: Tefsir, Hadis, Kelam, İslam Hukuku, İslam Mezhepleri Tarihi, Tasavvuf, Arap Dili ve Belagati, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi (kuruluşu: 2023).

Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü: Felsefe Tarihi, Mantık, Din Felsefesi, İslam Felsefesi, Dinler Tarihi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi, Din Eğitimi (kuruluşu: 1980).

İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü: İslam Tarihi, Türk-İslam Edebiyatı, Türk-İslam Sanatları Tarihi, Türk Din Musikisi.

İlahiyat Fakültesinde üç bölüm altında yer alan yirmi Anabilim Dalı'nın her biri hem

bilimsel araştırma hem de lisans ve lisansüstü öğretim yoluyla İslam İlahiyatına katkı sunmaktadır. Yüksek Lisans ve Doktora seviyesinde hazırlanan tezlerin katkısı da oldukça büyüktür.

Fakültenin akademik yapılanmasında, zaman zaman, kuruluş amaçlarında yer alan "mesleki bilgisi kuvvetli... din adamları yetiştirmek" ifadesine uygun olacak şekilde ihtisaslaşmaya ve istihdama yönelik teklifler yapılmış, tartışmalar ve bazı gelişmeler yaşanmıştır (bkz. Tosun, 2019). Bu bağlamdaki en somut gelişmelerden biri 1972-1973 ile 1982-1983 öğretim yılları arasında uygulanan ilk üç yılı ortak olan son iki yılda ise "Tefsir ve Hadis" ile "Kelam ve Felsefe" olmak üzere ikiye ayrılan program yapılanmasıdır. 1998-1999 öğretim yılında açılan İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü ve Programı; 2007'de açılan Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları Bölümü ve Programı mesleki ihtisaslaşmaya ve istihdama yönelik yapılardı. Aynı yıl açılan Dünya Dinleri Bölümü ve Programı ise ihtisaslaşmaya yönelik idi (bkz. Tosun, 2019).

Yapısal gelişmeler kısaca değerlendirilecek olursa, İlahiyat bölümlerinin, anabilim dallarının ve programlarının kuruluş felsefesinde ve amaçlarında yer alan yüksek dinîyat mütehassısları yetiştirmeye odaklandığı, ancak istihdama yönelik mesleki bilgisi kuvvetli din adamları yetiştirme konusuna yeterince ilgi gösterilmediği görülmektedir. Nitekim bu konuda atılan adımlar sonucunda, 2013-2014 öğretim yılında İDKAB Öğretmenliği, Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları ve Dünya Dinleri Bölümlerine öğrenci alımları durdurulmuş ve süreç içinde kapatılmışlardır.

Fakültede 2010-2011 öğretim yılında açılmış olan bir İngilizce İlahiyat Programı da bulunmaktadır. 2007-2008 öğretim yılında açılan Uluslararası İlahiyat Programı öğrenci almaya devam etmekle birlikte 2017-2018 öğretim yılı itibarıyla artık ayrı bir programı olmayıp Hazırlıklı İlahiyat Programına tabidirler (Tosun, 2019, 85-87).

Genel olarak bakıldığında, İlahiyat Fakültesinin akademik yapılanmasının üniversite

anlayışına uygun olarak, araştırma, bilgi üretme ve öğretme bütünlüğüne uygun olduğu değerlendirilebilir. Özellikle önce kürsü daha sonra bölüm ve anabilim dalları şeklindeki yapılanmanın söz konusu bilim alanlarında akademisyen yetiştirme, lisansüstü eğitimle araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde bulunma gibi açılardan önemi tartışılmaz. 1900 ve 1924 yıllarında kurulan ilahiyat kurumları derslere, dolayısıyla eğitim-öğretim üzerine odaklanmış gözükürken bu durumun Ankara İlahiyat ile birlikte üniversitede İlahiyat mantığına daha uygun bir gelişme sürecine başladığı açıktır. Bunun en önemli göstergeleri arasında Fakülte öğretim elemanlarının ürettiği bilimsel eserlerdir. Bu eserlerde nakil, şerh, zeyl gibi geleneksel eser üretme yaklaşımlarının yerini metodoloik araştırmalara dayalı bilgi üretme yaklaşımlarının ağırlıkla almış olduğu görülecektir.

2.2.3.Öğretim Programları Gelişimi : İlahiyat Fakültesinin ilk öğretim programı, 1949-1950 öğretim yılı başında ilk iki yılı kapsayan bir ders cetveli şeklinde hazırlanmıştır. 1951-1952 öğretim yılında, üçüncü ve dördüncü sınıfların ders cetveli de hazırlanarak dört yıllık İlahiyat öğretim programı tamamlanmıştır. 1972-1973 öğretim yılında 5 yıllık sisteme göre program geliştirilmiştir. 1982-1983 öğretin yılına gelinince fakülte, hazırlık üzerine dört yıllık sisteme geçmiş ve programlar da buna göre yenilenmiştir. 1998-1999'da hazırlık sınıfı kaldırılmış ve dört yıllık uygulamaya geçilmiştir. 2009-2010 yılında yeniden hazırlık artı dört yıllık sistem benimsemiştir, 2025-2026 yılı itibarıyla bu uygulama devam etmektedir (Programların tamamı için bkz. Tosun, 2019).

İlahiyat Fakültesi öğretim programları, okutulan dersler ve derslerin programdaki yerleri ve saatleri bakımından başlangıçtan günümüze çeşitli değişikliklere maruz kalmıştır. Bunların hepsini zikretmek makale sınırlarını aşar. Dolayısıyla sadece ilk programını vermekle yetinilecektir. Tarihsel süreçte geliştirilmiş tüm programlara Tosun'un (2019) çalışmasının eklerinde bulmak mümkündür. Halen uygulanmakta olan programlara Fakültenin web sayfasından ulaşılabilir (AÜİF, 1 Temmuz 2025).

1949-1950 (1. 2. Sınıflar) ve 1951-1952 (3., 4. Sınıflar) Programları

1949-1950 yılı 1. Sınıf Programı: Mukayeseli Dinler Tarihi (2), İslam Dini ve Mezhepleri Tarihi (3), İslam Sanatları Tarihi (3), Arapça (6), Farsça (6), Yabancı Dil (6) Mantık (1), Sosyoloji (ve Ahlak) (2)

1950-1951 2. Sınıf Programı: Hadis (Başlangıcı) (1) Mukayeseli Dinler Tarihi (2), İslam Dini ve Mezhepleri Tarihi (3), İslam Sanatları Tarihi (3), Arapça (6), Farsça Yabancı Dil (6), Din Psikolojisi (2), İslam İlimleri Tarihi ve Mantık.

1951-1952 3. Sınıf Programı: Arapça (4), Tefsir (11), Hadis (2), Kelam (2), İslam Dini ve Mezhepleri (İslam Mezhepleri) (2), İslam Hukuku (2), Dinler Tarihi (2), İslam Sanatları (2), İslam'da İlimler Tarihi (2), Din Sosyolojisi ve Ahlak (2), Din Psikolojisi (2), Yabancı Dil (3).

1952-1953 4. Sınıf Programı: Tefsir (4), Hadis (2), Kelam (İslam Ahlakı) (2), İslam Dini ve Mezhepleri (2), İslam Filozofları ve Mutasavvıfları (Tasavvuf) (2), Dinler Tarihi (2), İslam'da İlimler Tarihi (1), Arapça (Ara Edebiyatı) (4), Yabancı Dil (2), İslam Sanatları (2), Hitabet ve Metinler (2).

1949–1953 dönemi programları incelendiğinde, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin ilk yıllarında disiplinler arası bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir. Dinler Tarihi, Din Psikolojisi ve Din Sosyolojisi gibi derslerin klasik İslami ilimlerle birlikte okutulması, fakültenin üniversite içinde bir ilahiyat anlayışını benimsediğinin göstergelerinden biridir. Tarih ile bugünü, gelenek ile yeniyi, dini bilimlerle diğer beşeri bilimleri birlikte, birey ile toplumu ve kültürü disiplinler arası çalışmalarla ele alıp bilgi üreten ve öğreten akademisyenler ve bu bilgilerle mücehhez mezunlar yetiştirmek Ankara İlahiyatın temel ufkunu oluşturmuştur.

2.3.Ankara İlahiyatın Ulusal ve Uluslararası Bilimsel-Akademik ve Eğitim-Öğretim Katkıları: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin Türkiye ve Türk Dünyası başta olmak üzere İslam İlahiyatı konusunda evrensel çapta katkıları bulunmaktadır. Bu katkıları Bilimsel-Akademik, Eğitim-Öğretim alanlarındaki katkılar şeklinde ele almak mümkündür.

2.3.1.Bilimsel-Akademik Katkıları: İlahiyat Fakültesinin bilimsel-akademik katkılarını diğer fakültelerin kurulup geliştirilmesi, yetiştirdiği öğretim elemanları vasıtasıyla yeni açılan fakültelerde bilimsel-akademik anlayış ve yaklaşımların yerleştirilmesi, üretilen bilimsel çalışmalarla katkı sunulması kategorileri altında özetlemek mümkündür.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi başta Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (1972) olmak üzere birçok ilahiyat fakültesinin kuruluşunda akademik ve idari destek vermiştir. Özellikle 1986-1988 arasında bulunduğu fakültede profesör kadrosu alamama kuralının uygulanması sebebiyle Ankara İlahiyatın yetiştirdiği birçok doçent bilim insanı Yüksek İslam Enstitülerinden dönüştürülen ilahiyat fakültelerine gitmek durumunda kalmışlardı. Böylece Fakültenin akademik birikimi yaygınlık kazanma imkânı bulmuştu. Baş ve Aslan (2019) fakültenin akademisyen yetiştirme konusundaki rolünü, görev alan akademisyenler ve katkı sundukları üniversite ve fakülteler bazında vermektedir. Fakülte benzer destekleri yurt dışında da sunmuştur. Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi (1993-devam ediyor) Fakültenin kuruluşunda ve gelişmesinde akademik ve idari destek verdiği en iyi örnektir. Fakültenin uluslararası düzeydeki katkıları, Pontifical Gregorian Üniversitesi, Erasmus ve Mevlana Akademisyen hareketliliği, Fakülte akademisyenlerinin çeşitli imkan ve vesilelerle yaptıkları yurt dışı akademik hizmetler ve Oş örneği hakkında Kutlu (2019) ayrıntılı bilgi sunmaktadır.

Önce kürsüler şeklinde isimlendirilen (1953) daha sonra anabilim dalları (1982) olarak yapılanan akademik birimlerin yetiştirdiği bilim insanlarının kendi alanlarında ürettikleri kitap, makale, uluslararası projeler (Şimşek, 2022) ve tebliğler ile yönettikleri yüksek lisans ve doktora tezleriyle İslam İlahiyatı alanına sayısız katkılar sunmuşlardır. Bu eserler bilgi üretimi ve aktarımı yanında üretildikleri bilim alanlarında yaklaşımsal ve metodolojik geleneklerin oluşmasına öncülük ve örneklik yapmışlardır. Söz konusu gelenekler üniversitede ilahiyat fakültesi anlayışının yapı taşlarını oluşturmuş ve bu anlayışın gelişimine katkı sunmaya devam etmektedirler. Aycan ve diğerlerinin editörlüğünde hazırlanan *100. Yıl* kitabında (2024b) her bir anabilim dalının yetiştirdiği akademisyenler ile ürettikleri eserler ve tezler

hakkında bilgi verilmektedir. Her bir bilimsel disiplinin ürettikleri eserler incelenerek, İlahiyat bilim alanlarında geliştirilen metodolojiler ve teorileri tesit etmek üzere bilimsel incelemeler yapılabilir. Her bir anabilim dalının kuruluşu, gelişimi, dersleri hakkındaki gelişmeler için aynı editörler tarafından yayınlanan (Aycan vd.,2004c) kitaba bakılabilir.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yaptığı yayınlar vasıtasıyla da öncü ve ilahiyat alanlarında ve dersleri için temel oluşturan katkılar sunmuştur. Fakülte ve bünyesinde açılmış farklı kurumlar çok sayıda telif, tahkik ve tercüme eser yayımlamıştır. Fakülte yayınları serisinde 2019 yılı itibarıyla 205 eser tespit edilmektedir. Bunların arasında İlahiyat alanının ilk ders kitapları önemli yer tutmaktadır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Enstitüsü, İslam İlimleri Enstitüsü ve İlahiyat Vakfı da kitap, dergi ve bildiri kitapları yayımlamışlardır. 1952'den beri yayınlanmakta olan İlahiyat Fakültesi Dergisi'nin İslam İlahiyat alanına katkısı oldukça önemlidir (bkz. Terkan, 2019). Fakülte akademisyenlerinin Fakülte yayınları haricinde yaptıkları yayımların sayısı ise çok daha fazladır. Nurullah Yazar (2019) bu yayınlardan 430'u aşkın eserin künyesini vermektedir.

2.3.2.Eğitim-Öğretim Katkıları: Fakültenin eğitim-öğretim katkılarını örgün eğitimde din eğitimi ve yaygın eğitimde din eğitimi kategorileri altında ele almak mümkünüdür.

Fakültenin örgün eğitimde din eğitimi alanında katkıları oldukça zengindir. Bunların başında elbette yüksek din öğretimi gelmektedir. Yukarıdan beri zikredilen bu alandaki katkılara, bu noktada, yüksek din öğretimi programlarını geliştirmede yaptığı öncülük eklenmelidir. 1982'de Yüksek İslam Enstitüleri Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinden alınıp İlahiyat Fakültesi olarak Yükseköğretim Kurumu (YÖK) bünyesine katılmasından itibaren, yeni açılan ilahiyat fakülteleri için öğretim programları Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim programı örnek alınarak hazırlanmıştır. Özellikle 1998-1999 öğretim yılında geliştirilen program YÖK tarafından %30 değişiklik yapma hakkıyla tüm İlahiyat Fakültelerine gönderilmiştir. İlerleyen süreçte Türk Yükseköğretiminde İslami İlimler Fakültesi, Din Bilimleri Fakültesi gibi

farklı isimlerle yüksek din öğretimi fakülteleri açılmıştır. Bu fakültelerin akademik yapılanmalarında bazı değişiklikler öngörülse de öğretim programları çok da farklılaşmamıştır. Son yıllarda yeniden İlahiyat Fakültesi ismine ve akademik yapılanmasına dönüldüğü görülmektedir. Bu gelişmeler Ankara İlahiyatın akademik yapılanma ve program geliştirme tecrübesinin değerini göstermesi bakımından önemlidir.

Ankara İlahiyatın program geliştirme etkisi, kuruluşunda ve gelişmesinde doğrudan sorumluluk üstlendiği Türk Cumhuriyetlerinde ve akraba topluluklarda açılan İlahiyat kurumları üzerinde de diğer İlahiyat Fakültelerinde üstlendiği benzer sorumluluk faaliyetleri ile kendini göstermiştir. Türk Cumhuriyetleri ve akraba topluluklar üzerindeki etkiler Türk İslam dünyasında İslam ilimleri ve ilahiyatı alanında bir birlik tesisi açısından yüksek önemi haizdir.

Fakültenin din eğitim-öğretimine diğer bir katkı alanı ise ilk ve orta örgün eğitim kurumlarına öğretmen ve yaygın din eğitimi kurumlarına din eğitimcisi yetiştirmesidir. İlahiyat Fakültesinin açılması sürecinde ilkokullara din dersleri de konulmuştu (1948). Bu dersleri verecek öğretmenlerin yetiştirilmesine duyulan ihtiyaç da Fakültenin açılışını desteklemekteydi. Daha sonra 1951'de İmam Hatip Okullarının açılması, 1956'da orta okullara din derslerinin konulması bunu liselere din derslerinin konulmasının takip etmesi (1967) İlahiyat Fakültesini din öğretmeni yetiştiren bir fakülte olmaya sevk etmişti. Mezunlarının söz konusu derslere öğretmen olarak atanması, 1970'lerde fakültede öğretmenlik formasyon derslerinin verilmesi sonucuna götürmüştü. Öğretmenlik formasyon dersleri fakültede program dışı ve/veya program içi olarak, bazı dönemlerde kesintiye uğrasa da uzun yıllardır okutulmaya devam etmektedir. Bu dersler aynı zamanda imam, vaiz, müftü ve Kur'an kursu öğretici olarak görev yapan din görevlilerinin yetiştirilmesinde de katkı sunmaktadır. Aynı katkının Türkiye ile ortak veya ilişkili olarak açılan yurtdışı birçok ilahiyat fakültesinde de görülebilir. Bu konuda Kırgızistan Oş ve Manas İlahiyat Fakülteleri ile Kazakistan Ahmed Yesevi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi örnek gösterilebilir.

Din derslerinin, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin, İmam Hatip Liseleri Meslek Derslerinin ve din ve ahlak alanı seçmeli derslerinin programlarının geliştirilmesinde ve ders kitaplarının hazırlanmasında Ankara İlahiyatın öncü rolü ve katkıları da zikredilemeye değerdir. Hatta Türkiye'deki resmi din eğitimi yaklaşımının Ankara İlahiyat ile belirlendiğini söylemek mümkündür.

Örgün ve yaygın din eğitimi ile din/diyanet hizmetlerinde Ankara İlahiyatın mezunları vasıtasıyla sunduğu üst düzey idari yönetim katkıları da burada dile getirilebilir. MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğünün 60 yıllık tarihinde Ankara İlahiyat mezunu 9 kişinin genel müdür olarak hizmet verdiği görülmektedir (Aycan, 2019, 302). YÖK Genel Kurul üyeliği yapan 4, YÖK Yürütme Kurulu üyeliği yapan 1, YÖK Denetleme Kurulu üyeliği yapmış olan 1 Ankara İlahiyat mezunu vardır. Aycan ve Çapcıoğlu bu mezunların kimlikleri ve hizmet tarihleri hakkında bilgi sunmaktadır (Aycan, 2019, 302-303; Çapcıoğlu, 2019, 444-451). Yaygın din eğitimi ve din hizmetleri alanlarında DİB'de üst düzey görev alan çok sayıda Ankara İlahiyat mezunu bulunmaktadır. Fakülte akademisyenlerinden 3, Fakültenin lisans, yüksek lisans ve doktora mezunlarından 3 kişi Diyanet İşleri Başkanlığı görevinde bulunmuşlardır. İki akademisyen ise Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı görevini yerine getirmişlerdir. DİB verilerine göre 2019 yılında başkanlık bünyesinde çeşitli kademelerde görevde bulunan Ankara İlahiyat Mezunlarının sayısı 4557'dir. Dere (2019, 310-312) bu görevliler ve unvanları hakkında bilgi sunmaktadır.

Sonuç

Osmanlı döneminde 1945'lerde başlayıp 1900'e kadar devam eden Darülfünun/Üniversite kurma çabalarında bir İlahiyat Fakültesi yer bulamamıştır. 1900'de kurulan Darülfünunda açılan Ulum-ı Aliye-i Diniye şubesinin 1914 yılında yeniden ıslah edilen medreseye aktarılıp kapatılması Osmanlı dönemi eğitim düşüncesinde İslam ilimlerinin yerinin klasik medrese olduğunun bir göstergesidir. Bu düşünce Cumhuriyet döneminde bir devlet politikası olarak değişmiştir. 1924'te çıkan Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği din eğitimi-öğretimi

imam-hatip okulları ile ilahiyat fakültelerine devredilmiş; ardından medreseler kapatılmıştır. Kanun gereği İstanbul Darülfününu bünyesinde kurulan İlahiyat Fakültesiyle birlikte İslam ilimleri yeniden üniversiteyle buluşmuştur. Ancak bu fakültenin 1933'te kapatılmasıyla Türkiye'de yüksek din öğretimi, dolayısıyla İslam ilimlerinin üniversite yaşamı bir süre kesintiye uğramıştır.

1949'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin açılmasıyla İslam ilimlerinin üniversitede, üniversite mantığıyla buluşması kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Böylece ağırlıklı olarak geleneksel kaynaklardan bilgi aktarımına dayalı olmakla nitelenen ve eleştirilen klasik medrese eğitiminin yerine bilimsel araştırmalarla bilgi üretme ve öğretme esasları üzerine bina olunan üniversitede bir ilahiyat fakültesi eğitimi benimsenmiş oldu.

Fakültenin Ankara üniversitesinde açılmasıyla birlikte yüksek din öğretiminin merkezi, bir süreliğine de olsa tarihsel olarak medrese geleneğinin yoğunlaştığı İstanbul'dan başkent Ankara'ya taşınmış oldu. Her ne kadar Selçuklular döneminden itibaren Ankara'da çeşitli medreselerin varlığı bilinse de modern anlamda yüksek din öğretimi Cumhuriyet sonrasında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile kurumsallaşmış ve Fakülte Türkiye üniversitelerindeki varlığını sürdürebilen ilk yüksek din öğretimi kurumu olmuştur.

Ankara İlahiyat İslam ilimlerinin üniversiteyle buluştuğu ve geliştiği bir merkez olmak üzere kuruldu. Öyle de oldu. Skolastik olarak nitelenen, bilgi üretmeyi çoktan bırakıp bilgi aktarmaya odaklanan, ilim alanını daraltan kısacası süregiden bir gerileme ve bozulma ile anılıp ıslah çalışmalarına maruz kalan medrese yerine yeni bir yüksek din öğretimi kurumu kuruldu. Batıdaki örneklerinde olduğu gibi bilimsel araştırmaya dayalı bilgi üretme ve öğretme işlevini İslam ilimleri alanlarında yerine getirecek bir İlahiyat Fakültesi vücuda geldi. Temel İslam Bilimleri, Felsefe ve Din Bilimleri ve İslam Tarihi ve Sanatları akademik bölümleri altında yirmi Anabilim Dalı ile araştırmalar yapıp bilgi üreten ve öğretim yapan Fakülte amaçlanan doğrultuda bir İslam İlahiyatı geleneği oluşturdu. Bu geleneğin en belirgin özellikleri arasında 20 anabilim dalının üretip öğrettiği bilgileri dersler vasıtasıyla öğrencilerine aktarıp

çok disiplinli ve dişilinler arası anlayış ve bilgilerle mücehhez insanlar, ilahiyatçılar yetiştirmesidir. Yine bu bilgileri basılı yayınlarla ve çeşitli görsel-işitsel araçlarla paylaşıma sunmasıdır. Bilgi üretmede geleneksel kaynaklar yanında, yerli ve yabancı bilgi kaynaklarından kendi bilim alanının metodolojileri çerçevesinde istifade etmek, bunu yaparken kültürü, toplumu ve insanı dikkate almak, gerektiğinde alan araştırmalarında istifade etmek gibi hususlar da Ankara İlahiyat geleneğinin nitelikleri arasında önemli yer tutmaktadır.

Ankara İlahiyat, uzun yıllar tek başına yürüttüğü ilahiyat çalışmalarında elde ettiği birikimleri, yetiştirdiği akademisyenler, ürettiği bilimsel kitap, makale ve tezler vasıtasıyla ülkenin farklı yerlerinde yeni açılan yüksek din öğretimi kurumlarına aktardı. Bunların açılmasında, gelişmesinde akademik ve idari destekler verdi.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerinde İslam İlahiyatı kurumlarının açılmasında doğrudan veya dolaylı akademik ve idari desteklerde bulundu. Bu destekler sayesinde Üniversitede İslam İlahiyatı tecrübesinin paylaşımına dayalı ortak bir kültürün gelişmesine önayak oldu.

Ankara'nın önemli bir değeri olan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin Türkiye, Türk ve İslam Dünyası ve genel anlamda üniversitede ilahiyat bağlamındaki verebileceği daha nice katkılar bulunmaktadır.

Kaynaklar | References

Akün, Ömer Faruk. "Hafız-ı Acem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 15/ 80-83. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Arlı, Ali. "Üniversite Reformu (1933)". *Türk Maarif Ansiklopedisi*. https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/universite-reformu-1933.

Arslan, Ali. *Darülfünun'dan Üniversiteye*. İstanbul: Kitabevi, 1995.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, "QS Alan Bazlı Dünya Üniversite Sıralaması 2023", Erişim 15 Kasım 2025. https://www.divinity.ankara.edu.tr/2023/03/22/qs-alan-bazli-dunya-universite-siralamasi-2023/

Atlaskitap. "Prof. Dr. Muhammed Tayyip Okiç". Ed. Şenol Korkut ve Osman Özbahçe. 9-14. Ankara: Atlaskitap, 2021.

Ay, Mahmut ve Çetin, Rabiye. (ed). *Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği Uluslararası Sempozyumu.* Ankara: Ankara Üniversitesi ilahiyat Fakültesi, 2009.

Aycan, İrfan vd. (ed). *Cumhuriyetin 100. Yılında Ankara Üniversitesinin Bilimsel Hayat Katkısı.* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2023a.

Aycan, İrfan vd. (ed). *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye'de İlahiyat Eğitimi,* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. 2023b.

Aycan, İrfan, vd. (ed). *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye'de Dini Hayat.* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. 2023c.

Aycan, İrfan. "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin Paydaşlarına Etkisi ve Katkısı: Milli Eğitim Bakanlığı ve YÖK". *Türkiye'nin İlahiyat Birikimi Ankara İlahiyatın 70 Yılı (1949—2019).* ed. Eyüp Baş vd. , 297-304. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları 656, 2019.

Azamat, Nihat. "Hacı Bayram-ı Veli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 14/ 442-447. Ankara: TDV Yayınları, 1996.

Baş, Eyüp vd. (ed). *Türkiye'nin İlahiyat Birikimi Ankara İlahiyatın 70 Yılı (1949—2019).* Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları 656, 2019.

Baş, Eyüp ve Aslan, Halide. "Ankara İlahiyat'ın Akademisyen Yetiştirme Bağlamında Akademiyaya Katkıları". *Türkiye'nin İlahiyat Birikimi Ankara İlahiyatın 70 Yılı (1949—2019)*. ed. Eyüp Baş vd. 335-434, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları 656, 2019.

Cumhuriyet Halk Partisi. *Yedinci Büyük Kurultayı*. TBMM,197603391.pdf. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/729eeb83-8178-47db-9501-3e1028e87920, 1947.

Çapcıoğlu, Fatma ve Çapcıoğlu, İhsan. "'Ankara İlahiyat'a İlişkin Metaforik Algılar, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/2 (2022). 821-866. https://doi.org/10.33227/auifd.1138356

Çapcıoğlu, İhsan. "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin Bürokrasiye Katkıları". *Türkiye'nin İlahiyat Birikimi Ankara İlahiyatın 70 Yılı (1949—2019).* ed. Eyüp Baş vd. 443-455. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları 656, 2019.

Çelik, Murat ve Yardımcı, Mehmet Emin. Ankara Çubuk'taki Kuruçay Medresesi ve Nukud Vakfı. *Adam Academy Journal of Social Sciences* 11/1 (2021). 229-254. https://doi.org/10.31679/adamakademi.822616

Dere, Ali. "Akademik Dini Bilgi ve Yaygın Din Eğitiminde Kurumsallaşan İki Yapı: Ankara İlahiyat Özelinde 'İlahiyat-Diyanet' İlişkileri". *Türkiye'nin İlahiyat Birikimi Ankara İlahiyatın 70 Yılı (1949—2019). Ed.* Eyüp Baş vd. 305-333. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları 656, 2019.

Doğan, Recai. "Darülfünundan Üniversiteye Dini Yüksek Eğitim Öğretim". *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye'de İlahiyat Eğitimi*. Ed. İrfan Aycan vd. 151-189. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2023.

Dündar, Abdülkadir. "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin Mekân Tarihi". Ed. Baş vd. *Türkiye'nin İlahiyat Birikimi Ankara İlahiyatın 70 Yılı (1949—2019).* 175-230. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları 656, 2019.

Er, Hamit. "Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası". *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/darulfunun-ilahiyat-fakultesi-mecmuasi. 1993, 8, 526-527.

Ergenç Özer. "XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler". *Osmanlı Araştırmaları 1* (1980), 85-108.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Darülfünun". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 8/ 521-525. Ankara TDV Yayınları, 1993.

Katip Çelebi. *Mizanü'l-Hak Fi İhtiyari'l-Ehakk.* çev. Orhan Şaik Gökyay. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.

Koştaş, Münir. "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kuruluş ve Tarihçesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi/Fakültenin Kuruluşunun 40. Yılı Özel Sayısı,* 31, (1989), 1-27.

Koştaş, Münir. "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dünü-Bugünü)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. (Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Özel Sayı).* (1999), 141-184.

Kutlu, Sönmez. "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin Uluslararası Değeri". *Türkiye'nin İlahiyat Birikimi Ankara İlahiyatın 70 Yılı (1949—2019).* Ed. Eyüp Baş vd. 463-485. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları 656, 2019.

Kutlutürk, Cemil ve Ceylan, Hadi Ensar ve Çınar, F. Merve. "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hakkında Yurtdışında Yayımlanan Yazıların Değerlendirilmesi". *Türkiye'nin İla-*

hiyat Birikimi Ankara İlahiyatın 70 Yılı (1949—2019). Ed. Eyüp Baş vd. 507-522. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları 656, 2019.

Malche, Albert. *İstanbul Üniversitesi Hakkında Raporu*. Maarif Vekilliği. İstanbul: Devlet Basımevi, 1939.

MEB, Milli Eğitim Bakanlığı. "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programları ve Bir Uygulama Örneği (Ankara Modeli)". Ankara: MEB Yayınları, 2002.

Okiç, M. Tayyip. "Fakültemizin Yirminci Kuruluş Yıldönümü Vesilesiyle". Makaleler I. Haz. Şenol Korkut-Osman Özbahçe. 341-30. Ankara: Atlaskitap, 2021.

Özalp, Reşat. Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1982.

Özdemir, Rifat. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1986.

Sönmez, Selâmi. *Anadolu'daki Selçuklular ve Beylikler Dönemi Medreseleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, 1992.

Şimşek, Vahdeddin. "Sharing Worldviews: Learning in Encounter for Common Values in Diversity (WEL)". *Dini Araştırmalar 25/62 (Haziran2022),* 359-364. https://doi.org/10.15745/da.1129771.

TBMM, Türkiye Büyük Millet Meclisi. *Tutanak Dergisi.* Dönem 8, Toplantı 3, 20: 277-284.

TC. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. "Ankara, 2026 yılında Türk dünyasının turizm başkenti olacak". Erişim 1 Temmuz 2025. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/ankara-2026-yilinda-turk-dunyasinin-turizm-baskenti-olacak.

Terkan, Fehrullah. "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bünyesinde Yapılan Yayınlar ve Bunlara Dair Bir Değerlendirme". *Türkiye'nin İlahiyat Birikimi Ankara İlahiyatın 70 Yılı (1949—2019).* Ed. Eyüp Baş vd. 233-275. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları 656, 2019.

Tosun, Cemal. "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Akademik Yayınlanma ve Öğretim Programları Gelişimi (1949—2019)". *Türkiye'nin İlahiyat Birikimi Ankara İlahiyat'ın 70 Yılı (1949-2019).* ED. Eyüp Baş vd. 73-150. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2019.

Unat, F. Reşit. *Maarif Düsturu.* İstanbul: Devlet Matbaası, 1927.

Ülken, Hilmi Ziya. "İlahiyat Fakültesinin Geçirdiği Safhalar". *İlahiyat Fakültesi Albümü (1949-1960). 1-20.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961.

Ünal, İsmail Hakkı. "Takdim Yazısı". *Türkiye'nin İlahiyat Birikimi Ankara İlahiyatın 70 Yılı (1949—2019).* ED. Eyüp Baş vd. 7-9. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları 656, 2019.

Yazar, Nurullah. "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hocalarının Fakülte Yayınları Dışındaki Telifleri". *Türkiye'nin İlahiyat Birikimi Ankara İlahiyatın 70 Yılı (1949—2019).* Ed. Eyüp Baş vd. 277-296. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları 656, 2019.

Zengin, Z. Salih. *Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi.* Adana: Karahan Kitabevi,

2009).

Zengin, Z. Salih. *Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi.* Ankara: Maarif Mektepleri, 2019.